

**UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTĂ TEATRALĂ
ȘI CINEMATOGRAFICĂ „I.L.CARAGIALE”
BUCUREȘTI**

REZUMAT

TEZĂ DE DOCTORAT

**POETICI ȘI ESTETICI ÎN FILMUL
CONTEMPORAN ALBANEZ ȘI BALCANIC**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof.univ.dr. Ovidiu Nicolae Georgescu

DOCTORAND:

Enxhi Rista

2023

Cuprins:

1. O succintă istorie a filmului albanez ca parte a cinematografiei și a culturii balcanice	(4)
1.1 <i>Nașterea celei de a șaptea arte în Albania și în Balcani</i>	(4)
1.2 <i>Cinematografia balcanică și albaneză sub regimul comunist</i>	(16)
1.3 <i>Filmele de după căderea comunismului</i>	(32)
2. Ilustrarea societății arhaice, tradiționale și moderne în filmul albanez	(42)
2.1 <i>Basm din trecut</i>	(44)
2.2 <i>Gjoleka, fiul lui Abaz</i>	(52)
2.3 <i>Viu</i>	(61)
2.4 <i>Amnistia</i>	(67)
2.5 <i>Noapte fără lună</i>	(73)
2.6 <i>Lunile de miere</i>	(80)
2.7 <i>Albanezul și Agon</i>	(87)
3. Mituri universale și locale ecranizate în cinematografia balcanică	(97)
3.1 <i>Ce înseamnă mit universal și local. Legătura dintre mit și istorie</i>	(97)
3.2 <i>Mitologia albaneză și poziționarea ei în Balcani</i>	(101)
3.3 <i>Mituri în cinematografia albaneză și balcanică. Realismul magic balcanic</i>	(107)
3.4 <i>Filmul de animație</i>	(122)
4. Reevaluarea tematică și estetică în filmul albanez contemporan	(124)
4.1 <i>Kapedani</i>	(125)
4.2 <i>Doamna de la oraș</i>	(128)
4.3 <i>Balkan Bazar</i>	(133)
5. Un motiv recurent în filmele balcanice: rromii	(136)
5.1 <i>Mao Tzedun</i>	(139)
5.2 <i>Gadjo Dilo</i>	(146)
5.3 <i>Am întâlnit țigani fericiți</i>	(151)
5.4 <i>Vremea țiganilor</i>	(157)
5.5 <i>Pisica albă, pisica neagră</i>	(163)
6. Creatori albanezi importanți în contextul balcanic. Studii de caz.	(172)

<i>6.1 Adaptări după literatură în cinematografia albaneză</i>	<i>(172)</i>
<i>6.2 Cineaști importanți după 1990</i>	<i>(183)</i>
<i>6.3 Studii de caz</i>	
<i>Lozinci/ Parrullat – Gjergj Xhuvani</i>	<i>(189)</i>
<i>Noaptea/ Nata – Esat Musliu</i>	<i>(193)</i>
<i>Colonelul Bunker / Kolonel Bunker – Kujtim Çashku</i>	<i>(196)</i>
7. Propria estetica filmica în contextul cultural balcanic	(201)
8. Bibliografie și filmografie	(216)

Abstract: Aceasta teză de doctorat este construită în jurul temei filmului albanez și existența lui în context balcanic. Ea prezintă o cercetare amplă legată de cinematografia albaneză în contextul Balcanic prin analizarea perioadelor istorice care au afectat societatea, dar și arta filmului. Pornind de la ideea că toate țările din Balcani au o traiectorie istorică similară, ajungem să descoperim că și poetica, dar și estetica filmelor Balcanice este asemănătoare.

Cuvinte cheie: cinematografie, balcanic, albanez, film, contemporan

Dacă ne uităm pe hartă, o să vedem o zonă în sud-estul Europei unde scrisul se micșorează și granițele devin mult mai multe. Acolo se află Balcanii. Atât de multe țări într-o zonă atât de mică geografic vorbind, dar și cultural! Atât de multe diferențe într-o zonă atât de mică! Și dacă trăiești într-o țară din Balcani cu alte țări în jurul tău? Este aproape imposibil să-ți eviți. Nu poți să îi ignori pe ceilalți, ci din contră: înveți să trăiești în armonie. Acest lucru se regăsește și în cinematografia balcanică. Având în vedere că filmul reprezintă un mediu de exprimare, istoria comună a Balcanilor a fost demonstrată și în filme. Când vorbim despre cinematografia balcanică, primele filme care îmi vin în minte sunt cele ale lui Emir Kusturica.

Zona balcanică include țări precum Bulgaria, România, Albania, Kosovo, Serbia, Macedonia, Muntenegru, și - într-o anumită măsură - Grecia, Turcia și Cipru (Slovenia este acum inclusă din ce în ce mai puțin în comentariile despre „cinematografia balcanică”).

Artistul și realitatea socială sunt într-o relație complexă și această relație a artistului cu realitatea socială în care este ancorat se reflectă și în opera lui artistică. Dar în această relație atât de apropiată a artistului cu societatea, este important să putem observa cât de mult și cum realitatea este reflectată în opera artistică și care este punctul lui de vedere asupra realității. Vorbind despre realitatea socială, nu putem să ne îndepărtăm de realitatea istorică în toată zona Balcanică.

Având un istoric asemănător, toate țările au și o soartă comună legată de istoria filmului. Temele abordate se regăsesc de la o țară la alta, de la un film la altul. În această zonă există o traiectorie comună pe unde a trecut toată cinematografia din Balcani, cu mici excepții. Ca perioade de timp în cinematograful balcanic găsim: apariția filmului, perioada comunistă și perioada de după comunism, ultimele două perioade fiind foarte importante pentru orice țară balcanică, perioade care au lăsat urme nu doar în viața reală a oamenilor, dar și în cinematografie. Este lesne de înțeles că în fiecare țară care a fost prezent comunismul regăsim

acest subiect în filme, iar după comunism regăsim filme care vorbesc de comunism într-o cheie mai realistă sau cu umor.

Propaganda și cenzura au fost prezente în toată perioada comunismului și cinematografia a avut de suferit. Căderea comunismului a avut un rol la fel de important. După căderea comunismului numărul de filme a scăzut vizibil în toate țările din Balcani.

Foarte multe țări ca Bosnia și Herțegovina, Serbia, Albania și Kosovo au avut parte de război și tema principală în filmele lor a fost războiul. Dar puține țări din Balcani au dezvoltat un stil propriu de a face film cum de exemplu în România este “Noul val românesc” sau „Black Wave” în cinematografia Iugoslavă.

Un gen etno în cinematografia balcanică apare prin anii '80, iar pionieri acestui gen, care aduc elemente exotice în cinematografie, rămân Emir Kusturica și Theo Angelopoulos. Prin filmele lor, ei reușesc să aducă ceva nou în această zonă, referitor la subiecte, teme, personaje, dar în același timp la stilistică și poetică.

Cinematografia apare în Balcani spre sfârșitul Imperiului Otoman. Fotografii albanezi au pregătit teritoriul pentru nașterea cinematografului în Albania la începutul secolului XX. Doi ani după nașterea cinematografului, mai ales în 1897, în Albania ajung primele informații despre conceptul de film.

După căderea comunismului în zona balcanică, operele de artă autohtonă au reușit să intre în istoria artelor mondiale. Este de înțeles faptul că filmele din zona balcanică au existat încă din perioada precedentă dinaintea de comunism și putem vorbi chiar de începutul cinematografului mondiale în Balcani: frații Manakia.

În data de 28 noiembrie 1944, Albania a fost eliberată de fasciști și la putere au venit comuniștii conduși de Enver Hoxha, care au creat un guvern provizoriu, iar Enver Hoxha a fost ales prim-ministru. În perioada 1944–1948, Albania a avut relații strânse cu Iugoslavia, care a ajutat la a pune bazele Partidului Comunist Albanez. În perioada 1945–1960, în Balcani se formează Republica Federală a Iugoslaviei din care făceau parte Serbia, Macedonia, Bosnia și Herțegovina, Muntenegru, Croația și Slovenia.

Printre primele hotărâri pe care le-a luat noul stat albanez în afara legilor cu caracter politic, cea mai mare importanță a fost dată problemelor legate de educație, învățământ, cultură

și artă. Sigur că în artă a fost inclusă și cinematografia, căreia guvernul i-a oferit sprijin pentru a ridica nivelul culturii populației.

Monopolizarea sectorului cinematografic incluzând sălile de cinematograf proiecția filmelor și producția de filme a făcut ca prin anii '70-'80 filmul să ocupe partea majoră în activitatea culturală albaneză. În anii '70 s-a impus realizarea a 10–14 filme de lung-metraj pe an, care a afectat în mod pozitiv industria filmului, dar și economia țării. Având în vedere că numărul de proiecte cinematografice a crescut, locurile de muncă în cinematografie erau mult mai multe, iar sectorului cinematografic i-a fost acordată o mare parte din bugetul statului pentru a răspândi inițial ideologia educației și mai târziu pentru ideologia comunistă.

În 1943 a fost filmat primul scurt-metraj albanez, "Întâlnirea de lângă lac" ("Takimi ne liqen"), regia Mihallaq Mone, un documentar de 8 minute despre cântecele populare albaneze, în care a jucat și Kristaq Antoniu (Cristache Antoniu), actor, bariton și tenor de operă română și albanez.

În anul 1952, dictatorul Enver Hoxha, cu sprijinul uniunii sovietice, a pus baza singurei case de producție de film de stat, numită Kinostudio Noua Albanie (Kinostudio Shqipëria e Re). Kinostudio Noua Albanie a angajat un număr de regizori care s-au făcut cunoscuți și în afară cu prezența prin diferite festivaluri străine de film, unde au câștigat și premii. Printre aceștia îi putem menționa pe Kujtim Çashku, Vladimir Prifti și Mevlan Shanaj, care au fost urmați de Gjergj Xhuvani și Fatmir Koçi.

Primul film de ficțiune albanez datează din 1954 și este de fapt o coproducție cu URSS, „Skanderbeg” („Velikii voin Albanii Skanderbeg”).

În anul 1957 a fost realizat primul film de scurt-metraj artistic albanez, "Copiii ei", regia Hysen Hakani (lucrare de diplomă). "Copiii ei" spune povestea unei mame într-un sat muntean din Albania, unde unul dintre copiii ei este mușcat de un câine turbat. Mama trebuie să decidă unde să-și ducă copilul: la medicul din sat sau la mătușa Remja care practică magie.

În anul 1958 a fost realizat primul lung-metraj artistic, „Tana”, regia Kristaq Dhamo, având tema principală viața socială în satul albanez al anilor '50. Personajul feminin, Tana (Tinka Kurti), o fată deșteaptă și progresistă, se îndrăgostește de Ștefan (Naim Frasher), un băiat dintr-un sat sărac. Tana trebuie să se lupte cu mentalitatea veche a bunicului ei pentru a

câștiga dragostea față de Ștefan. În acest film s-a întâmplat și primul sărut din cinematografia albaneză.

În anii '80 au fost produse 14 filme pe an. În perioada 1970–1980 observăm o creștere bruscă în producerea filmelor din cauză că filmele străine nu se mai puteau difuza în Albania cauzate de izolarea țării. Deficitul de import al producțiilor străine în Albania a făcut ca tot bugetul de stat dedicat cinematografiei să se investească în producții proprii.

Cinematografia albaneză din perioada comunistă se poate împărți în două perioade vizibile din punct de vedere creativ-artistic. Până în anul 1970 a existat o perioadă de încercare de a crea filme, crearea limbajului cinematografic, adunarea ideilor, crearea bazelor cinematografice, învățarea etapelor de producție a unui film. Într-un mod sau altul, primii 20 de ani au jucat rolul de a educa artistic primii cineaști albanezi. După anii '70 și în continuare, putem spune că avem de-a face cu consolidarea artei cinematografice, punând accentul pe conceptul artistic al unui film și nu numai la realizarea lui.

A doua perioadă are o mare importanță pentru arta cinematografică în Albania. În afara numărului crescut de producții, această perioadă constă în valorile artistice ale cinematografiei. În primii 20 de ani s-au văzut legături strânse cu viața social-politică și pe ecran au fost aduse probleme prezentate sub privirea atentă a partidului socialist. Temele legate de război și eliberarea țării au fost subiectele principale. Filmul cu partizani a avut un rol important în crearea conștiinței populare.

În a doua perioadă subiectele se îndreaptă spre altă direcție. În centrul poveștii este omul, lângă mediul lui: familie, școală, muncă. Viața în cuplu și căsnicia se regăsesc în majoritatea subiectelor de film. Deși partidul și ideologia comunistă erau în centrul atenției, valorile omenești, omul bun și umanismul deveniseră un subiect comun în filmele produse în a doua perioadă a comunismului. „Mâna caldă” („Dora e ngrohte” – 1983), regia Kujtim Çashku, tratează un subiect social. Personajul principal, Besimi, nu găsește căldură față de tatăl său vitreg, Ahmeti. El abandonează școala și o ia pe o cale greșită, dar tocmai mâna caldă a colegilor de clasă și a întregii societăți îl readuce la viață. În această perioadă, filmul albanez vorbește mai sensibil în limbajul cinematografic și creează figuri artistice mai complexe. Se vede clar îndepărtarea cinematografiei de teatru. Jocul actoricesc devine mai natural, montajul devine mai dinamic și dramaturgia nu este forțată.

Căderea comunismului în Albania a început în decembrie 1990, cu demonstrații anticomuniste studențești. La granița dintre comunism și democrație, respectiv în perioada 1989–1990, industria cinematografică a continuat să producă filme. Important de menționat este că în această perioadă subiectele de film se îndreptau spre o zonă mai detașată de subiectele istorice, de război sau subiecte legate de comunism. Normal că poveștile încă se petreceau în comunism, ca perioadă istorică vorbind, dar în prim plan este omul simplu și soarta lui în societate.

Așadar, anul cinematografic 1989 începe cu filmul „Arjana”, regia Grigor Stavri, care ne prezintă probleme legate de dragoste. Filmul este povestit din punctul de vedere al Arjanei, care îl vede pe Fatmir ca un posibil iubit și trăiește alături de el dramele lui legate de meseria pe care el urmează să o aibă: meseria de medic.

Un alt subiect de dragoste, tratat prin note comice se regăsește în filmul “Și așa, și așa” („Edhe keshtu, edhe ashtu”), regia Bujar Kapexhiu. Teoreticianul Apostol Sako scrie articole despre sentimentul liber al iubirii, în timp ce în familia lui naște un conflict. Fiica lui, Alma, studentă la inginerie, se îndrăgostește de un cântăreț, iar tatăl său vrea să o mărite cu un diplomat.

Filmele „Peștera piraților”, „Moartea bărbatului” și „Singurătate” sunt ultimele trei producții din anul 1990, an care a marcat căderea comunismului în Albania.

Căderea comunismului în Albania a adus și la scăderea numărului de filme produse, sau mai dur spus, încercarea asasinării industriei cinematografice din Albania.

Dacă în celelalte țări din Balcani care au trăit regimul comunist a urmat perioada post-comunistă, în Albania această perioadă de post-comunism a fost numită „firmele piramidale” și a fost foarte dură, cauzând haos în societate, disperare, dificultăți economice, lucru care a afectat direct cinematografia. Firmele piramidale au manipulat 2/3 din populație care au investit sume mari în aceste scheme.

Albania a fost o țară comunistă timp de aproape 50 de ani (1944 – 1990). Anul '90 a fost un an al schimbărilor și un an decisiv pentru istoria Albaniei; s-a trecut de la comunism la democrație, lucru care a schimbat toate aspectele vieții din Albania, incluzând cultura și deopotrivă filmul. În anul 1991, Kinostudio Noua Albania a fost împărțit în 4 instituții: „ALBA FILM STUDIO”, „ALBA FILM DISTRIBUTION”, „ALBA FILM ANIMATION” și

„ARHIVA NAȚIONALĂ DE FILM”. În anul 1996, „ALBA FILM” se încheie cu o istorie de doar 17 filme realizate între 1991–1996. După căderea „ALBA FILM”, de producția filmelor în Albania s-a ocupat Centrul Național al Cinematografiei (QKK).

Ca o concluzie generală legată de ceea ce s-a petrecut în această perioadă putem spune că libertatea de exprimare de după '90 le-a dat cineaștilor posibilitatea de a cerceta noile limbaje cinematografice. Evident că filmele făcute în această perioadă au teme noi, personaje complexe și valori artistice. În societatea albaneză a anilor respectivi, filmul a trecut în planul doi, iar în prim plan a trecut filmul străin. Acest lucru s-a observat și în muzică: îndepărtarea de la muzică albaneză și redirecționarea către muzică străină. Având în vedere că poporul albanez a stat aproape 50 de ani sub regimul comunist și a fost izolat de partea cealaltă a lumii, curiozitatea pentru străinătate era foarte mare. În contextul istoric din jurul anului 1991 a avut loc cea mai mare emigrare a poporului albanez în străinătate, mai ales în Italia sau Grecia.

Dar această globalizare a avut și o parte pozitivă pentru limbajul filmului. Fiindcă deschiderea cineaștilor era mult mai mare, puteau să vadă filme din străinătate sau chiar să călătorească în afară, și au adus în filmul albanez o complexitate de stiluri și estetici preluate din cinematografia mondială. Cineaștii au adus noi valori artistice în subiecte și limbaj.

În perioada 1996–2003 s-au produs puține filme, dar bune. Adică filmul albanez nu moare, filme albaneze s-au făcut, dar cu alte valori artistice și caracteristici noi. Dar cinematografia albaneză nu a mai reușit să se ridice la nivelul de dinainte de '90 și nici nu a mai reușit să formeze o industrie al filmului albanez.

Filme de reținut din această perioadă sunt: “Bolero” (1997, regia Besnik Bisha), “Noaptea” (“Nata”, 1998, regia Esat Musliu), “Nunta lui Sako” (“Dasma e Sakos”, 1998, regia Vladimir Prifti), “Funeral Business” (1999, regia Gjergj Xhuvani), “Lozinci” („Parrullat”, 2001, regia Gjergj Xhuvani). Subiecte legate de emigrare apar în filme precum “Noaptea”, “Noaptea fără lună”, “Tirana Viti 0”.

Abia în 1996 apare o co-producție cu Macedonia, “Noaptea”, regia Esat Musliu. În „Noaptea”, un grup de creștini sunt descriși drept victime ale poliției regimului totalitar al lui Enver Hoxha.

În 2001, regizorul Gjergj Xhuvani a obținut premiul tineretului la Cannes pentru „Lozinci” („Parrullat”, Franța-Albania). „Lozinci” este o satiră care evocă absurditatea îndoctrinării în Albania comunistă.

În această perioadă în cinematografia balcanică își fac apariția filme precum „Underground” (1995), „To Metro vima tou pelargou” („Pasul suspendat al berzei”, 1991), „To vlemma tou Odyssea” („Privirea lui Ulise”, 1995) și „Mia aioniotita kai mia mera” („Eternity and a Day”, 1998), „Mila ot Mars” („Mila de pe Marte”, 2004), „Pismo do Amerika” („Scrisoare către America”, 2001), ale regizorilor Emir Kusturica, Theo Angelopoulos, Zornitsa Sophia (Bulgaria), Igljka Trifonova. În Kosovo filmul „Kukumi” este unul dintre cele mai bune filme după căderea Iugoslaviei, iar ceva mai recent este „Martesa” („Căsătoria”), primul film cu subiect LGBT din cinematografia din Kosovo.

Ilustrarea societății arhaice, tradiționale și moderne în filmul albanez și balcanic este prezentată prin analizarea filmelor „Basm din trecut”; „Gjoleka, fiul lui Abaz”; „Viu”; „Amnistia”; „Noapte fără lună”; „Lunile de miere”, „Albanezul”, „Agon”.

Istoria societății albaneze trece prin mai multe modificări și perioade de timp diferite, schimbări care se simt încă în ziua de astăzi. Urmele din trecut se depun peste prezent, făcând astfel încât cele trei modele de societate să meargă în paralel: arhaicul, tradiționalul și modernul, lucruri care în societatea albaneză au fost mereu prezente și nu pot fi înțelese unul fără celălalt. Conceptele arhaice au pregătit terenul pentru o societate albaneză tradițională care astfel a pregătit societatea modernă. Din punct de vedere cinematografic, găsim elemente legate de istoria poporului albanez în filmele studiate. Deși poveștile au o natură personală din cauza personajelor din filme, ele capătă o natură universală, având în vedere că toate sunt bazate pe contexte istorice.

În anul 1987, regizorul Dhimitër Anagnosti realizează un film numit „Basm din trecut”, o adaptare după comedia lui Andon Zako Cajupi, „La 14 ani mire”, care este un film de referință în cinematografia albaneză. La fel ca în nuvela scrisă de Cajupi, Dhimitër Anagnosti atinge toate problemele vremii respective și ale societății albaneze arhaice. Povestea se petrece în anii 1900, într-o Albanie înapoiată și nedezvoltată din punct de vedere al mentalității. Subiectele tratate sunt încă foarte actuale în ziua de astăzi și filmul se poate considera foarte modern pentru perioada în care a fost lansat. Regizorul a păstrat cheia de comedie dată de dramaturgul Cajupi, dar a simțit nevoia să puncteze momentele tragice.

„Fiul lui Abaz” (în engleză “Father and Godfather” - „Tatăl și nașul”) este un film regizat de Dhimitër Anagnosti în anul 2007. Dhimitër Anagnosti este unul dintre cei mai cunoscuți regizori albanezi care a realizat filme și în perioada comunistă, dar este foarte activ și în cinematografia contemporană albaneză.

Prin cele două denumiri ale titlului - în albaneză: Gjoleka, fiul lui Abaz- ne este prezentată o relație tată–fiu, iar titlul în limba engleză prezintă o relație între tatăl unui copil și nașul copilului. Se poate înțelege că este o poveste triunghiulară – relația copil–tată, copil-naș și tată-naș - și fiecare linie de poveste s-a unit la final pentru a ne prezenta decizia finală luată de copil.

Gjoleka reprezintă generații întregi de oameni care au avut de suferit din cauza izolării și din cauza mediului nedezvoltat unde au trăit, singurul mod de a avea o viață mai bună era să plece de acasă. Mesajul filmului este actual și în ziua de astăzi în societatea modernă în care trăim, deși în film ne este prezentat un context arhaic care merge spre tradițional. Toate faptele petrecute în film se întâmplă din cauza mediului închis în care trăiau. Arhaicul și tradiționalul afectau în primul rând viața celor tineri, care, la rândul lor, nu făceau nimic pentru a schimba realitatea și alegeau să fugă.

Printre filmele studiate se ating o mare parte a problemelor legate de arhaism, tradiționalism și modernism. „Basm din trecut” și „Gjoleka, fiul lui Abaz” prezintă bazele societății albaneze patriarhale și sunt o mărturie vie a acestei societăți. Conceptele legate de tradițional se regăsesc în filmul „Viu”, care este un film care rămâne între granițele de arhaic și tradițional (Kanun-ul), dar povestea se întâmplă în zilele noastre, într-o societate modernă. „Noapte fără lună” și „Lunile de miere” ne arată o societate modernă și probleme legate de emigrație, nu doar a poporului albanez, dar și a celorlalți din Balcani. În filmul „Amnistia” este prezentată o poveste modernă, în care tradiționalul aduce o soartă tragică personajelor principale.

O concluzie generală în urma vizionării filmelor analizate este că atât arhaicul, cât și tradiționalul și modernul se regăsesc în societatea albaneză contemporană și cele trei concepte merg în paralel, la fel cum în fiecare film analizat găsim elemente comune.

Miturile universale și locale ecranizate în cinematografia balcanică se regăsesc studiate în filmele precum “Cine a adus-o pe Doruntina” (care are la bază legenda lui Konstandin și conceptul de Besa – „Besa” înseamnă “să-ți ții cuvântul dat”), “Zidul viu” (bazat pe mitul

zidirii), “Ultimul zburător” (inspirat de mitul zburătorului), “Scrisoare către America” și “Mila de pe Marte” (inspirate din elemente din folclor). Realismul magic în zona filmului Balcanic este reprezentat prin: elemente spirituale (“Mila de pe Marte”, “Scrisoare către America”), puteri supranaturale (“Vremea țiganilor”), mituri, legende (“Zidul Viu”, “Scrisoare către America”), dorințe ale morților (“Zidul Viu”, “Inima Mamei”) și toate aceste elemente sunt folosite pentru a ajunge să ne transmită mesaje actuale legate de prezentul nostru.

Zona balcanică are un folclor bogat în povești, mituri și legende care sunt asemănătoare. De exemplu, “Legenda Meșterului Manole” poate fi găsită într-o formă asemănătoare și în alte țări din Balcani ca Serbia, Macedonia, Bulgaria, dar și în Albania.

Una dintre cele mai interesante dintre operele artistice literare cu subiect mitic este „Balada zidirii” sau „Mitul jertfei creatoare”. În centrul ei este sacrificiul unui om pentru înfăptuirea unei construcții arhitecturale cum ar fi o cetate, un castel, un pod sau o biserică. Zidirea unei femei într-o construcție este subiectul „Baladei Zidirii” în toată zona Albaniei, în variante diferite, în construirea diferitelor clădiri, care chiar și în ziua de astăzi stau în picioare.

Toate aceste opere sunt renumite pentru valoarea lor artistică în literatura populară. În Albania, baladele legate de acest subiect sunt: Castelul Valdanuz (Ulqin), Castelul Rozafei (Shkoder), construirea unei biserici vechi în Lin – Pogradec.

Balade despre sacrificarea unei femei se regăsesc și în Serbia, Muntenegru sau în Grecia (Podul Artei). Mai mult, putem spune că această baladă se regăsește în toată zona Balcanică: în România se numește “Balada Meșterului Manole” (în Transilvania – „Balada Meșterului Kelemen”). În Grecia există o baladă cu o desfășurare mai mare în spațiu: sunt trei surori (prima este zidită în Podul Dunării, a doua este zidită în Albania în Castelul din Vlora, iar a treia în Grecia în Podul Artei). Această baladă este un model de cercetare având în vedere că povestea se extinde în mai multe țări din Balcani și devine parte din cultura Balcanilor. Între balade și țări există elemente asemănătoare cu diferențe minore.

În Albania această legendă se numește “Legenda Zidirii” sau “Balada Zidirii” și este povestită din punctul de vedere al femeii și se numește „Balada Rozafei”. Povestea este următoarea:

Trei frați construiesc un zid (zidul orașului Shkoder). Ei construiesc zidul în fiecare zi, iar în fiecare noapte zidul cade. Într-o seară, un moș apare în visul unuia dintre frați și îi spune

că pentru a rămâne zidul în picioare, ei trebuie să o zidească pe nevasta care le aduce prânzul ziua următoare (fără să le anunțe pe neveste despre ce urma să se întâmple). Cel mai mic dintre frați se ține de promisiune, iar ceilalți doi vorbesc cu nevestele lor și le povestesc ce urmează să se întâmple. Așa că ziua următoare, în locul unde lucrau cei trei frați a apărut Rozafa, cea mai mică dintre soții, care abia născuse un băiat. Când află că trebuie să fie sacrificată pentru a face posibilă construirea zidului, Rozafa acceptă, dar are o singură dorință – partea dreaptă a corpului să-i fie lăsată afară pentru a-și alăpta copilul și pentru a avea grijă de el. Legenda spune că zidul nu a mai căzut, iar în locul unde Rozafa a fost zidită și azi picură lapte.

Bazându-se pe această legendă, în anul 1989, în Albania a fost realizat filmul “Zidul viu” („Muri i gjalle”, regia Muharrem Fejzo), o poveste care în linii mari a respectat legenda – cu excepția unor momente care au adus și magicul în film.

În film, de la început fratele cel mic este prezentat ca un personaj care iese în evidență. El se căsătorește cu Fata (în albaneză “noroc”, „destin”), o fată frumoasă pe care o doreau și ceilalți frați ai lui. Relația lui cu Fata era mai bună decât relația pe care o aveau frații lui cu nevestele lor, care erau invidioase pe această relație, având în vedere că Fata era și prima dintre ele care rămăsese gravidă.

Tatăl lor, înainte să moară, a avut dorința să se construiască un zid în jurul teritoriului unde locuiau ca să fie protejat de inamic. Astfel, frații s-au apucat de construit. Căderea zidului este prezentată într-o cheie magică, pentru că nu există nici cutremur, nici vânt ca să-l dea jos. El pur și simplu cade, iar Fata mereu visează căderea zidului (exact cum se întâmplă în realitate).

Fratele cel mic se duce într-o peșteră unde se află Moșul-Cel-Deștept care prezice viitorul și face legătura între cei morți și cei vii, iar moșul spune că zidul nu stă pentru că ei ori l-au supărat pe tatăl lor, ori au supărat pământul care ține zidul. Băiatul se duce pe câmp și îl roagă pe tatăl lui să vină și să-l întrebe de ce cade zidul. Tatăl vine în cer, sub forma unei fantome, și îi spune aceleași cuvinte ca în legendă: „trebuie să fie zidită nora care le aduce prânzul ziua următoare”. Restul filmului se petrece ca în legenda povestită mai sus.

Filmul este bine construit din punct de vedere al narațiunii și are elemente reale, romantice, magice și un mesaj puternic care atinge mai multe probleme legate de onestitate, de ținerea de cuvânt, de sacrificiul suprem.

În cinematografia albaneză a anilor '70 își face apariția filmul de comedie care a fost urmat de filme cu umor sau umor negru. Acest umor se folosea cu scopul de a atinge subiecte sensibile ale comunismului într-o cheie comică și subtilă. Acest fenomen nu este cunoscut doar în Albania, ci în toată zona Balcanică, având în vedere că și în Iugoslavia în perioada 1963–1972 își face apariția un nou stil de film sub denumirea Valul Negru (Black Wave). În filmele născute în această perioadă în Balcani observăm o abordare netradițională a filmului, un umor negru care critică societatea balcanică din acea vreme.

Prin analizarea comediilor din comunism în cinematografia albaneză și a celor de după comunism putem să facem o comparație între subiectele tratate și reevaluarea tematică. Câteva dintre filmele care foloseau umorul pentru a transmite mesaje ascunse sunt „Capedani”, „Doamna de la oraș”, „Tovarășa de la sat”, „Basm din trecut”. În democrație se regăsesc elementele umorului negru în filme precum „Mao Tzedun”, „Balkan Bazaar”, „Gjoleka fiul lui Abaz”.

În „Balkan Bazaar” observăm o îndepărtare de ideologia comunistă. Dintre filmele analizate, este singurul care vorbește despre societatea albaneză modernă și despre un subiect care nu prea a fost atins de până atunci, dar asemănări cu filmele precum „Generalul armatei moarte” sau „Basm din trecut” se regăsesc și aici. Cu un aer de „Generalul armatei moarte” ne este prezentat conceptul de dezgropare a soldaților, doar că în „Generalul armatei moarte” chiar existau, însă în „Balkan Bazaar” se vorbește despre o armată inexistentă, iar personajul preot este o oglindă a preotului din „Basm din trecut”, care decisese să facă o cununie religioasă între un copil și o femeie adultă doar ca să profite de niște bani.

Deși reevaluarea tematică în cinematografia albaneză de după comunism se schimbă și ne prezintă o cinematografie liberă, subiectele comunismului și problemele lor sau chiar umorul moștenit din vremea comunistă se regăsește în cinematografia albaneză de astăzi.

Un motiv recurent în filmele balcanice, rromii, este prezentat prin analiza filmelor precum „Mao Tzedun”, „Gadjo Dilo”, „Am întâlnit țigani fericiți”, „Vremea țiganilor”, „Pisică albă, pisică neagră”.

Prezența rromilor în Balcani și în Europa este una bine-cunoscută. Pentru cei care trăiesc în zona balcanică, subiectul rromilor este deja unul foarte discutat. Ne întâlnim zilnic cu rromi pe stradă sau în locurile în care trăim. În ultimii ani, acceptarea rromilor în societate este un subiect-cheie. Fiind într-un număr foarte mare și localizați într-o arie cu extensie largă,

subiectul rromilor este foarte strâns legat de viața cotidiană balcanică. Când vorbim despre zona balcanică și cinematografia ei, este lesne de înțeles că în minte ne vin filmele lui Kusturica, filme care au ca subiect principal rromii. Sau dacă vorbim despre muzică, motivele rromilor în muzică sunt foarte cunoscute și deja creează un stil specific pentru zona balcanică a muzicii și folosind muzica lor în filme se creează un stil aparte de film.

Legătura dintre literatură și film a existat din primele momente de când s-a născut cinematografia. Acesta este un fenomen cunoscut deopotrivă în literatura și cinematografia mondială, dar și în cea albaneză. Un număr considerabil de cărți, fie ele romane sau nuvele, au fost ecranizate în cinematografia albaneză încă de la apariția acestora. Despre ecranizarea cărților a scris și Abdurrahim Mufti în cartea lui „De la literatură la film”.

Prima ecranizare a unei nuvele coincide și cu primul film albanez, filmul „Tana” bazat pe nuvela cu același nume a scriitorului Fatmir Gjata. În anul 1958 a fost realizat primul lung-metraj artistic „Tana”, regia Kristaq Dhamo, scenarist Fatmir Gjata, cu tema principală viața socială în satul albanez al anilor '50. Faptul că primul film de lung-metraj a fost o adaptare după o carte ne dă de înțeles cât de importantă este relația dintre literatură și cinematografie și dovedește că literatură poate fi o sursă de inspirație pentru cinești, o sursă de idei, subiecte, personaje, povești de viață.

Cel mai cunoscut scriitor modern albanez este Ismail Kadare (romancier, poet, eseist, scenarist și dramaturg, candidat de mai multe ori la premiul Nobel pentru literatură).

De notat este faptul că operele lui literare sunt cele mai adaptate în cinematografia albaneză.

„Nunta” („Dasma”) este al doilea roman al lui Kadare, publicat pentru prima oară în anul 1967 în revista „Noiembrie” („Nentori”), iar cartea a fost publicată în 1968.

Pe acest roman, în anul 1969 se bazează filmul „De ce bat tobele?” („Perse bie kjo daille”) al regizorului Piro Milkani. Povestea este construită în jurul unui cuplu, Katrina și Xhaviti, doi tineri voluntari care se îndrăgostesc în timp ce construiesc o cale ferată și decid să se căsătorească. Dar tatăl Katrinei, un muntean care și-a logodit fata cu altcineva fără acordul ei, nu poate accepta această căsătorie. El merge la ceremonia de nuntă pentru a-și ucide fiica.

Regizorul Piro Milkani continuă colaborarea lui cu Ismail Kadare și în anul 1979, împreună cu regizorul Kujtim Cashku, regizează filmul „Față în față” bazat pe romanul lui

Kadare „Iarna Mare”, unde scenarist a fost tocmai Kadare. Evenimentele au loc în perioada despărțirii Tiranei de Moscova, în iarna anilor 1960-1961, între septembrie-martie. Ele sunt prezentate pe două planuri: cel politic și cel personal, de la masa negocierilor în Kremlin la casele oamenilor de rând din Tirana.

După anul 1990, în prim plan revin cu operele lor regizori ca Robert Budina, Piro Milkani, Artan Minarolli, Kujtim Çashku, Fatmir Koçi, Dhimitër Anagnosti, Gjergj Xhuvani. Ei de fapt nu erau necunoscuți până atunci, doar că sub regimul comunist este lesne de înțeles că filmele lor erau filme la comandă și filme de propagandă. După '90, acești regizori au început să-și lase amprenta și să ne arate preocupările și viziunea proprie. De menționat sunt filmele precum “Tristețea doamnei Schneider” r. Piro Milkani, „Tirana Anul 0” r. Fatmir Koçi, „Lozinci” r. Gjergj Xhuvani, “Noaptea” r. Esat Mysli, “Colonel Bunker” r. Kujtim Cashku.

Cel mai cunoscut roman al lui, „Aprilie spulberat” explorează efectele sociale ale unei dușmăanii de sânge dintre două familii proprietare de terenuri.

Un film brazilian, adaptare cinematografică a romanului, intitulat „În spatele soarelui” (în portugheză “Abril Despedaçado”) a mutat acțiunea din zonele rurale din Albania în cele din Brazilia, dar a lăsat multe teme neatinsse. Kadare a știut să creeze din istoria și legendele poporului albanez niște personaje și teme care sunt considerate universale.

Filmul americano-albanez „Iertarea sângelui” se ocupă de asemenea cu consecințele unui conflict de sânge dintr-o familie aflată într-o zonă la distanță de o zi de Albania. Tot cu același subiect putem să menționăm și filmul lui Artan Minarolli „Viu”.

„Aprilie Spulberat” urmărește două linii de poveste, cea a lui Besian Vorpsi și Diana, un cuplu proaspăt căsătorit care alege să-și petreacă luna de miere în Nordul Albaniei și povestea lui Gjorg Berisha care își petrece ultima lună a vieții plimbându-se prin munți, înainte să fie omorât.

În anul 1985, regizorul Kujtim Cashku regizează filmul „Neinvitații” bazat pe romanul lui Kadare „Aprilie Spulberat”. Scenariul, ca de obicei, a fost adaptat de Kadare și atinge toate temele din roman.

În ultimii 20 de ani ai cinematografeii albaneze putem să observăm nașterea filmului de autor. În anul 2007, Dhimitër Anagnosti revine la public cu “Gjoleka, fiul lui Abazi”. Evenimentele au loc într-un mic sat din Albania în jurul anilor '30, această țară izolată și

dominată de patriarhat, în care crește fiul lui Abazi. Servet, fost sătean, se întoarce în țară după ce a emigrat în America, aducând cu el un nou spirit și o nouă mentalitate în sat, care îi servește ca inspirație micului Gjoleka de 10 ani. Gjoleka, fiul lui Abazi, crește printre ideile tatălui său și cele ale nașului său, Servet.

Povestea filmului “Viu” este plasată în societatea modernă din Albania după comunism, dar motivele filmului vorbesc despre o tradiție veche albaneză care predomină încă în zilele noastre: Gjakmarrja (să iei sângele). Acest subiect arhaic bazat pe „Kanun” al lui Leke Dukagjini a devenit una dintre cele mai dure tradiții ale societății albaneze tradiționale, și este atât de puternică încât face parte și din societatea zilelor noastre. O introducere legată de acest subiect se află și în romanul “Aprilie Spulberat”. Pe aceeași temă cu “Kadare”, Artan Minarolli prezintă o poveste de data aceasta modernă, afectată de urmele trecutului. Aceasta nu este doar povestea lui Koli (personajului principal). Aceasta este o poveste universală a societății albaneze moderne, care în căutarea unei vieți mai bune a găsit moartea. După comunism, un număr mare de albanezi au ales să emigreze ilegal, folosind marea ca o scăpare și au murit înecați.

„Viu” este un film care ne arată cât de aproape sunt cele două linii ale vieții și morții și că niciodată nu poți fugi de destin. În același timp, ne este arătat cât de aproape este tradiționalul și modernul în viața albanezilor și cum cele două moduri de viață sunt afectate și trăiesc într-o simbioză continuă.

Inspirându-mă de acest context Balcanic, am început să studiez regie de film în anul 2014, la vârsta de 19 ani, când abia venisem în România. Până la vârsta de 19 ani am trăit în Albania și mutarea în România m-a făcut să înțeleg foarte clar cât de multe avem în comun noi cei din Balcani și cât de legați suntem ca popoare. Pot să spun că această experiență a schimbărilor majore mi-a schimbat și stilul de a face film. Inițial, modul meu de abordare a filmului era unul despre care nu eram conștientă și venea natural, legat de niște tematici întâlnite des în cinematografia balcanică, cum ar fi subiectul virginității sau filme despre rromi.

Privind retrospectiv la scurt-metrajele mele, am reușit să găsesc niște elemente comune: tradiționalul și modernul în lumea balcanică, libertatea pierdută, dansul și muzica, dar și persoanele de o anumită etnie.

Teza de doctorat prezintă o cercetare amplă legată de cinematografia albaneză în contextul Balcanic prin analizarea perioadelor istorice care au afectat societatea și arta filmului.

Bibliografie

Anikó Imre, A Companion to Eastern European Cinemas, John Wiley & Sons, Inc, SUA, 2012

Bogdan Lucreția, Dimensiunea Arhetipală a Mitului Jertfei creatoare, Editura Universității “Petru Maior”, Târgu Mureș, 2009

Brahimi Liri, Eu și filmul: amintiri/ Une dhe filmi: kujtime, Toena, Tirane, 2010

Denelli Gjergj, Primele vizionări de filme în Albania: organizate de Kole Idromeno & austriacul Jozef Stauber, Shkoder 1912-1913/ Shfaqjet e para kinematografike ne Shqiperi: organizuar nga Kole Idromeno & austriaku Jozef Stauber, Shkoder 1912-

1913/, Rozafat, Shkoder, 2007

Eliade Mircea, Mitul eternei reînțoarceri. Arhetipuri și interpretare, univers enciclopedic,

București, 1999

Eliade Mircea, Comentarii la Legenda Meșterului Manole, Editura „Publicom”,

București, 1943

Eliade Mircea, De la Zalmoxis la Genghi-Han, Humanitas, București, 1995

Eliade Mircea, Tratat de istorie a religiilor, Humanitas, București, 1992

Fagu Mithat, 4 scenarii, 3 filme și construcția scenariului/ 4 skenare, 3 filma kryevepra dhe konstrukti i skenarit, Vllamasi, Tirane, 2013

Georgescu Ovidiu, 3 Păzește, trei proiecte de film – ficțiune, U.N.A.T.C. Press,

București, 2017

Georgescu Ovidiu, CĂLĂTORIE ÎNTR-O LUME UITATĂ , Câteva proiecte de film

documentar, E.D.P, București, 2017

Georgescu Ovidiu, CONCESIA, Mit și tradiție în cinematograful nordic contemporan , U.N.A.T.C. Press, București. 2009

Georgescu Ovidiu, Ultimul zburător, Pro Universitaria, București, 2020

Gjoni Irena, Marredhenie te miteve dhe kulteve te bregdetit te Jonit (Relația între mituri și culte ale reveriei Ionice), Tirane, 2012

Grmek Germani Sergio, Meticcia di fuoco: oltre il continente Balcani: retrospettiva cinematografica La 1940 – 1980, Lindau, Torino, 2000

Hanku Gazmend, Mira Bregu, Filmul albanez: realizările kinostudioului „Albania Nouă”: 1977 – 1987/ Filmi shqiptar: realizime te kinostudios “Shqiperia e Re”: 1977 – 1987, 8 Nentori, Tirane, 1990

Hanku Gazmend, Filmul albanez: 1987: producțiile kinostudioului „Albania Nouă”/ Filmi shqiptar: 1987: prodhime te kinostudios “Shqiperia e Re, 8 Nentori, Tirane, 1990

Hoxha T Abaz, A șaptea artă în Albania: apariția și filmarea primelor filme 1900 – 1945/ Arti i shtate ne Shqiperi: shfaqjet dhe xhirimet e para te filmave 1900 – 1945/, Albinform, Tirane, 1994

Ljudmila Labudovic, Cinematic realist, B. A., University of Belgrade, 1995

Matthieu Darras, Maria Palacios Cruz, Balkan Identities, Balkan Cinemas, Mondostampe (Grafica & Stampa), Italia, 2008

Milava Vujkov, The Magic of Joy: Cinema of Emir Kusturica, From Realism to Magical Reality, London, 2004

Myftiu Abdurrahim, Filmul la începutul secolului/ Filmi ne kapercyell te shekullit,

Akademia e Shkencave e Shqiperise, Qendra e studimeve te artit, Tirane, 2004

Myftiu Abdurrahim, De la literatura spre film/ Nga letersia dek filmi, Akademia e

Shkencave e Shqiperise, Qendra e studimeve te artit, Tirane, 2002

Myftiu Abdurrahim, Vremer filmului/ Koha e filmit, Akademia e Shkencave e

Shqiperise, Qendra e studimeve te artit, Tirane, 2003

Qafzezi Leon, Portrete de cineasti/ Portrete kineastesh, Toena, Tirane, 1996

Shanaj Mevlan, Ecranul este visul însuși/ Ekranu është vete endrra, Albas, Tirane, Tetove,

Prishtine, 2012

Slatina Flori, Conversație cu Drita Pelinkun, “Onoarea Țării”: (articole, reviste, opinii)/

Duke biseduar me Drita Pelinkun, “Nderi i Kombit”: (artikuj, revista, opinione),

AQSHF, Tirane, 2013

Tarifa Fatos, Culture, ideology and society: essays, Smiet, Hague, 2001

Tirta Mark, Mitologjia nder shqiptare (Mitologia printre albanezi), Akademia e

Shqiperise (Academia albaneză), Tirana 2004

Hoxha T Abaz., Enciclopedia cinematografieii albaneze: autori și lucrări/ Enciklopedi e kinematografise shqiptare: autore & vepra, Toena, Tiranë, 2002

Țuțui Marian, Orient express, the Romanian and Balkan cinema, Noi Media Print, București 2011

Film museum: 1986 – 1996, Toena, Tirane, 1997

Materialele sesiunii științifice despre „Propaganda filmului și cărților tehnico – științifice”/ Materialet e sesionit shkencor mbi “Perhapjen dhe propagandimin e librit dhe filmit tekniko-shkencor”: per perdorim te brendshem, Ndermarrja e Librit dhe Filmit, Tirane, 1979

PhD. Manjola Brahaj Halili, The Albanian and Slavic Eposes: Problems of Antiquity and

Originality, Key and Debated Points, University of Tirana, Faculty of History and Filology,
Street of Elbasani, Tirana, 2018